

POLITICAL SCIENCE**Regional political processes**

Қалелова Т.Қ., Оспанова А.Н., Нурбаев Ж.Е., Атаева Т.Т.

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

XXI ҒАСЫРДА СУ РЕСУРСТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Бүгінгі таңда су ресурстарын басқару және оларды дамыту тәсілін қолдау үшін қозғалыс белсенді түрде қалыптасуда, ол көбінесе адамның қажеттіліктеріне бағытталған және кешенді сипатқа ие. Су өмірдің барлық саласында қажет. Жалпы мақсат-экожүйелердің гидрологиялық, биологиялық және химиялық функцияларын сақтай отырып, адамның іс-әрекетін табиғаттың мүмкіндіктерін ескере отырып түзетіп, сумен байланысты аурулармен күресу кезінде планетамыздың барлық тұрғындарын сапалы сумен қамтамасыз ету – бұл тезис XXI ғасырдың күн тәртібінің 18-тарауында айтылды. Рио-де-Жанейродағы "жер планетасы". Су ресурстары саласындағы саясатты әзірлейтін адамдар үшін осылайша тұжырымдалған міндет орнықты дамуды қамтамасыз етумен байланысты неғұрлым кең мақсаттың құрамдас бөліктерінің біріне айналады.

Су ресурстарының дүниежүзілік перспективалары: Су тұтынудың бұл артуы су ресурстарына стресс жүктемесі Африка, Азия және Латын Америкасының едәуір бөлігін қоса алғанда, әлемдік аумақтың 60% - на едәуір артатынын білдіреді. Бұл сумен байланысты жиі және ауыр дағдарыстарға әкеледі ме? Егер тәсіл өзгеріссіз қалса, иә. "Бұрынғы көзқарас" ұғымына назар аудару жөн. Ескі тәсілмен енді бизнесті жүргізу мүмкін емес және су ресурстарын басқару көптеген жолдармен өзгеруі керек.

Бұл Біріккен Ұлттар Ұйымының Мыңжылдық декларациясында мойындалды, ол барлық мүше мемлекеттерді: суға әділ қол жеткізуге және оның жеткілікті ұсынысына ықпал ететін өңірлік, ұлттық және жергілікті деңгейлерде су шаруашылығы қызметінің стратегияларын әзірлей отырып, су ресурстарын

ұтымсыз пайдалануды тоқтатуға шақырады. Көптеген елдер үшін бұл сын-қатерді қабылдау барлық деңгейлерде елеулі өзгерістерді жүзеге асыруды білдіреді. Бұл су ресурстарымен және оларды жергілікті жерлерде практикалық басқарумен байланысты ұйымдар жұмысының тиімділігін арттыру және әдістерін өзгерту үшін институционалдық реформаларды талап етеді. Көп жағдайда бұл сондай-ақ су ресурстарына кімнің және қандай мақсаттар үшін қол жеткізу мәселелерін айқындайтын заңдар мен саясаттың шеңберін өзгертуді талап етеді. Бұл қауіпсіздікті тез өзгертін әлемде қамтамасыз ету керек. Халық саны өсуде, экономика дамуда, өмір салты өзгеруде, осының бәрі су ресурстарына стресс жүктемесін одан әрі арттырады. Әр түрлі аудандардағы шешуші қозғаушы факторлар әр түрлі, бірақ XX ғасырда әлем халқының үш есе өсуімен суды тұтыну алты есе артқанын атап өткен жөн.

Өзгеріп жатқан әлеуметтік ұмтылыстар мен тұтыну формалары дамудың жетістіктерін көрсетеді, бүгінде алдыңғы ұрпақтар ойлай алмайтын қауіпсіздік пен өркендеу жағдайында өмір сүріп жатқан миллиардтаған адамдардың өміріне әсер етеді, бірақ бұл жетістіктер барлық жерде бірдей емес және миллиардтаған адамдар салыстырмалы немесе абсолютті кедейлік жағдайында өмір сүруді жалғастыруда. Соңғы есептеулер бойынша 1,2 миллиард адамның кірісі күніне бір доллардан аз, ал 2,8 миллиардтан асады – екі доллардан аспайды. Бұл әлемдегі ең кедей халық тікелей немесе жанама түрде суды аз тұтынады, бірақ оның өмірі оның басқаларға қарағанда әлдеқайда көп болуына байланысты және олар су ресурстарына байланысты дағдарыстардың салдарынан бірінші кезекте және ең көп зардап шегеді.

Біз ұмтылуға тиіс өзгерістердің қатарына неғұрлым әділ, неғұрлым тең құқықты әлем құру жатады. Бұл су ресурстары саласындағы саясатты әзірлеудің негізгі міндеттерінің бірін айқындайды: осы ресурстарға неғұрлым тең қолжетімділікті қамтамасыз ету және сақтау. Өзгерістердің біртіндеп артуы әлемдік проблемалардың ұзақ мерзімді шешімдерін табудың кең мүмкіндіктерін ашуы мүмкін.

Ақпарат және коммуникация саласындағы Революция, техникалық прогресс, қоғамның жұмыс істеу сипаты мен адамның экожүйелермен өзара байланысы туралы түсінігімізді едәуір тереңдету – мұның бәрі он жыл бұрын Рио-де-Жанейродағы "Жер планетасы" саммитінде күн тәртібі қабылданған кезде мүмкін емес саясат саласындағы өзгерістерді жоспарлауға негіз болады. Бастапқыда қарама-қарсы көзқарастар мен ұстанымдарды ұстанатын әртүрлі мүдделі адамдар ортақ шешімдерді табуда прогреске қол жеткізілді. Біздің алдымызда Рио-де-Жанейро декларациясында жарияланған бірінші қағидатқа ерекше назар аударып отырып, тиімді және пәрменді саясатты әзірлеу үшін осы мүмкіндіктерді пайдалану міндеті тұр: *Адамдарға қамқорлық жасау тұрақты дамуды қамтамасыз етуде басты орын алады. Олар табиғатпен үйлесімді салауатты және жемісті өмір сүруге құқылы.*

1992 жылғы Дублин конференциясы. Осы құжат соңғы он жыл бойы жүргізіліп келе жатқан су ресурстары саласындағы саясат пен басқару мәселесі жөніндегі халықаралық пікірталастың көрінісі болып табылады. Бұл мәселенің тарихын одан әрі, 1977 жылы Мара-дель-Платада (Аргентина) қабылданған іс-қимыл жоспарына дейін байқауға болады, бірақ 1992 жылғы Дублин конференциясы нақты бастама болды, онда су ресурстары мен тұрақты даму туралы Дублин мәлімдемесі қабылданды Рио-де-Жанейродағы "Жер планетасы" жоғары деңгейдегі кездесуді дайындауға қосқан үлесі. Бұл мәлімдемеде көп нәрсе назар аударуға лайық, оның ішінде төртеуі Дублин принципі:

1. Тұщы су-бұл өмірді сақтау, дамуды қамтамасыз ету және қоршаған ортаны сақтау үшін өте маңызды және осал ресурс.

2. Су ресурстарын дамыту және оларды басқару, пайдаланушылар мен шешімдерді жоспарлауға және қабылдауға жауапты адамдардың барлық деңгейлерінде кеңінен қатысуын көздейтін тәсілге негізделуге тиіс.

3. Әйелдер су ресурстарын қамтамасыз ету мен сақтауда және оларды басқаруда басты рөл атқарады.

4. Су оны пайдаланудың барлық бәсекелес түрлерінде экономикалық құндылыққа ие және оны экономикалық пайда ретінде қарастыру керек. Қоршаған ортаға, әйелдердің рөліне, басқару мен тұрақтылыққа қатысты осы қағидаттар мен іс-қимыл жоспарының негізгі бағыты осы күнге дейін өзекті болып келеді. Бұл қағидалар Рио-де-Жанейрода қабылданған ХХІ ғасырға арналған Күн тәртібінің тарауында өз дамуын алды: *Шектеулі және осал ресурс ретінде тұщы суды пайдалануға жан-жақты көзқарас және су пайдаланудың секторалдық жоспарлары мен бағдарламаларын ұлттық әлеуметтік-экономикалық саясатқа енгізу 90-шы жылдардағы және одан кейінгі кезеңдегі одан арғы қызмет үшін аса маңызды мәнге ие.*

Осы маңызды тезиске қарамастан, Рио-де-Жанейродағы су ресурстарына, мысалы, орманды кесу және биоәртүрлілік сияқты назар аударылмады. Содан бері бұл мәселеге көзқарас орнықты даму жөніндегі комиссияның екінші (1994 ж.) және алтыншы (1998 ж.) сессияларында Тұщы су ресурстары мәселелеріне берілген мәннің арқасында едәуір теңдестірілді 1997 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының арнайы сессиясы. Барлық осы форумдарда су ресурстарын басқарудың неғұрлым кешенді тәсілдерін әзірлеу үшін күш-жігерді біріктіруге және халықтың кедей топтары мен кедей елдердің қажеттіліктеріне көбірек көңіл бөлуге шақыру айтылды. Мысал ретінде экожүйелерді қорғау және әйелдердің, кедей жіктердің және басқа да маргиналды топтардың су ресурстарын басқаруға неғұрлым кең қатысуын қамтамасыз ету жөніндегі іс-әрекеттер нақты басымдықтар деп аталды. Атап айтқанда, қолайлы орта жасайтын, әлсіздерді қорғайтын және басқару үшін жақсы жағдай жасайтын осындай саясаттың маңыздылығы атап өтілді. 2015 жылға қойылған мақсаттар қатарында, Біріккен Ұлттар Ұйымының мыңжылдық декларациясы 19-тармақта нақты түрде мыналарды жариялайды:

Біз сондай-ақ 2015 жылға қарай жер шары халқының күніне бір доллардан аз табысы бар үлесін және аштықтан зардап шегетін халықтың үлесін екі есе қысқартуға, сондай-ақ қауіпсіз ауыз суға қол жеткізе алмайтын

жер шары халқының үлесін, оның ішінде қаражаттың жетіспеушілігінен екі есе қысқартуға бел будық.

Бұл ереже кедейлік, аштық және су ресурстарының қауіпсіздігі арасындағы байланысты бірнеше жолмен көрсететіндігіне байланысты келтірілген. Бұл өзара байланыс саясат тұрғысынан өте маңызды, өйткені ол дүниежүзілік қауымдастық үшін су ресурстарын басқару саласындағы саясатты әзірлеудің басты басымдығын белгілейді. Алдыңғы бөлімде біз сұрақ қойдық су ресурстарына байланысты дағдарыс қандай формада болады. Жауап айқын-негізгі дағдарыс жалпы су ресурстарын басқару кедей топтардың осы ресурстарға тұрақты қол жетімділігі жолында туындаған кедергілерден туындайды. Бұл жағдайға жету туралы тұрақты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету мақсатында су ресурстарына қол жеткізу адамның негізгі құқықтарының бірі болады. Бұл әлемдік қоғамдастық үшін саясаттың негізгі басымдығы келесі болып табылады: қамтамасыз ету үшін, ұлттық және халықаралық су ресурстары саласындағы саясат кедейлікті азайтуға және, оны жоюға бірінші кезекте назар аударуы үшін. Су ресурстарын орнықты пайдалану арқылы біз базалық қажеттіліктерді қанағаттандыруға, осалдықтарды азайтуға, қол жеткізуді жетілдіруге және өзіне байланысты су ресурстарын бақылауға қатысты адамның құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейтуге кірісе аламыз.

Су ресурстары бойынша Екінші дүниежүзілік форум, Гаага, 2000 ж. Осылайша, Рио-де-Жанейродағы конференциядан кейін өткен жылдар шеңберінде су ресурстарына неғұрлым нақты көзқарасты белсенді әзірлеу жүргізілді. Сонымен қатар бірқатар басқа да маңызды іс-шаралар жүзеге асырылды, олардың ішіндегі ең маңыздылары 2000 жылғы наурызда Гаагада өткен су ресурстары жөніндегі Дүниежүзілік форумда басталған су ресурстарының Дүниежүзілік перспективаларын дайындау және Гаагада бір мезгілде өткен министрлер деңгейіндегі конференцияда елдер өкілдері қабылдаған ХХІ ғасырдағы су ресурстарының қауіпсіздігі туралы министрлердің декларациясын жариялау болды. Бұл Декларацияда әлемдік қоғамдастық

алдында тұрған жеті проблема айқындалған, олардың негізінде саясатқа байланысты төменде қаралатын мәселелерді әзірлеу жүзеге асырылады:

1. Базалық қажеттіліктерді қанағаттандыру: қауіпсіз және жеткілікті мөлшерде бар су ресурстарына қол жеткізу санитариямен қатар адамның негізгі құқықтарына жататынын және адамдардың денсаулығы мен әл-ауқаты үшін, сондай-ақ су ресурстарын басқаруға олардың кеңінен қатысуы жолымен адамдардың, әсіресе әйелдердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту үшін елеулі маңызы бар екенін Тану.

2. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету: су ресурстарын неғұрлым тиімді жұмылдыру және пайдалану, сондай-ақ тамақ өнімдерін алу мақсатында оларды неғұрлым тең бөлу арқылы азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін, әсіресе халықтың кедей және осал топтары үшін арттыру.

3. Экожүйелерді қорғау: су ресурстарын тұрақты басқару жолымен экожүйелердің тұтастығын қамтамасыз ету.

4. Су ресурстарын бірлесіп пайдалану: өзен бассейндерін тұрақты басқару негізінде тиісті мемлекеттер шеңберінде барлық деңгейлерде (ал трансшекаралық су ресурстары жағдайында – және халықаралық деңгейде) су ресурстарын пайдаланудың әртүрлі нысандарынан бейбіт ынтымақтастықты дамытуға және барынша ықтимал синергетикалық әсер алуға жәрдемдесу немесе өзге де тиімді тәсілдер.

5. Тәуекелдерді басқару: су тасқыны, құрғақшылық, су ресурстарының ластануы және олармен байланысты басқа да апаттар жағдайында қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

6. Су ресурстарының құндылығын айқындау: оларды пайдаланудың барлық нысандары кезінде олардың экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және мәдени құндылығын көрсететін тәсіл негізінде басқару, су ресурстарын беру құнын ескеретін баға белгілеу саясатына көшумен қатар. Бұл тәсіл халықтың кедей және осал топтарының тең құқылығын қамтамасыз ету және қажеттіліктерін қанағаттандыру міндеттерін де назарға алуға тиіс.

7. Су ресурстарын орынды жалпы басқару: тиімді жалпы басқаруды оларды шаруашылық басқару жұртшылықтың қатысуымен және барлық мүдделі тараптардың мүдделерін ескере отырып жүзеге асырылатындай етіп қамтамасыз ету. Гаагадағы конференцияда осы жеті проблеманы қою су ресурстары саласындағы саясатты әзірлеудегі бетбұрыс болды, бірақ бұл саясатты қалыптастырудың соңғы нүктесі емес – содан бері осы салада тұрған негізгі міндеттерді нақтылау жұмыстары жалғасуда және алдағы жылдары жалғасады. ДОВРМ-ді дайындау барысында болашақта шешілетін тағы төрт міндет анықталды.

8. Су ресурстары және өнеркәсіп: өнеркәсіптің мұқтаждықтарына және басқа секторлардың қажеттіліктерін ескере отырып, оның су ресурстарының сапасы үшін жауапкершілігіне баса назар аудару.

9. Энергетика және су ресурстары: энергияның барлық түрлерін өндіру үшін су ресурстарының өмірлік маңызды мәнін, сондай-ақ энергетикалық қажеттіліктерді тұрақты негізде қанағаттандыру қажеттілігін тану.

10. Ғылыми базаны қамтамасыз ету: су ресурстары саласындағы тиімді саясат және оларды басқару шешім қабылдауға жауапты тұлғалардың билігіндегі білім деңгейіне байланысты болатын жағдайларды есепке алу.

11. Су ресурстары және қалалар: бүгінгі таңда қалаларда халықтың саны артып, экономикалық қызметтің үлкен көлемі шоғырланғанын мойындау, осыған байланысты қалалардағы су ресурстарын басқару проблемалары өзіндік сипатқа ие болады. Осы он бір міндеттер мен проблемалар жиынтығында шұғыл іс-қимыл бағдарламасын айқындайды. Енді халықаралық қоғамдастық пен жекелеген үкіметтер оларды әртүрлі қажеттіліктер мен басымдықтарды, сондай-ақ олардың әртүрлі аудандардағы және әртүрлі кезеңдердегі мүмкіндіктерін ескеретін нақты саясат пен қызметке айналдыруы керек. Төмендегі бөлімнің міндеті – Рио-де-Жанейрода өткен конференциядан кейін осы он бір міндеттер мен мәселелерді шешуге қатысты қол жеткізілген жетістіктердің суретін ұсыну арқылы осы процеске ықпал ету.

Әдебиет:

1. Schomerus, M. and Allen, T., 2010
2. , Southern Sudan at odds with itself. Dynamics of conflict and predicaments of peace. Development Studies Institute, London School of Economics. Available from: http://www.lse.ac.uk/Depts/global/PDFs/10_0453%20Sudan%20Report08_forweb.pdf [Accessed 4 March 2022]
3. Salman, S.M.A., 2011, forthcoming. The Abyei territorial dispute and its resolution process. In: J. Unruh and R. Williams, eds. Land and post-conflict peacebuilding. Vol. 2 of Peacebuilding and natural resources. London: Earthscan.
4. International Food Policy Research Institute, 2009. Land grabbing by foreign investors in developing countries: risks and opportunities. Available from: <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/bp013all.pdf> [Accessed 4 March 2022].